

Ігор Срібняк
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії
історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка

**ТАБІР ІНТЕРНОВАНИХ ВОЯКІВ-УКРАЇНЦІВ
У КАЛІШІ (ПОЛЬЩА, 1921-1924 рр.)
У СВІТЛІ АРХІВНИХ ДЖЕРЕЛ**

21 листопада 1920 р. Армія УНР, ведучи безперервні бої, змушена була відійти за Збруч, після чого її особовий склад у відповідності з міжнародними нормами був інтернований у таборах. Одним з таких таборів став Каліш, де українські вояки з'явилися ще у грудні 1920 р., де було зосереджено особовий склад 2-ої Волинської і 3-ої Залізної стрілецьких дивізій. Станом на 20 січня 1921 р. у таборі перебувало 3099 старшин і козаків, але склад дивізій був не повний (командування очікувало на переведення до табору решти вояків згадуваних з'єднань, які все ще залишались у Вадовицях і Александрові, загалом – 1300 вояків). Сам табір був розрахований на прийом 4500 осіб.

Територія табору була обнесена дротом та дерев'яною загорожею, інтерновані мешкали у дощаних бараках з нарами у два поверхи. Бараки у Каліші мали електричне освітлення і вентиляцію, умови життя українського вояцтва тут, порівняно з іншими таборами, були найкращими. Табір мав також лазню, водокачку з напірною вишкою, електричну станцію, кухню, театр та інші допоміжні споруди. Частину театральної залі було відведено під старшинське зібрання та церкву. Зусиллями українського командування групи та польської адміністрації табору була налагоджена медична допомога, яку козакам і старшинам надавав таборовий шпиталь.

Але об'єктивно умови життя інтернованого українського вояцтва у Каліші, особливо взимку 1921 р., були досить складними. Польська влада не завжди дотримувалася визначених норм постачання українських вояків відповідною кількістю продуктів споживання. Відносна нормалізація побуту інтернованих та поліпшення харчування з настанням теплої пори року дало можливість розпочати військово-фахову освіту старшинства та активізувати культурно-освітню роботу в Калішу. Особливо важливим у 1921 р. був перший напрямок, особливо в зв'язку з тим, що зберігаючи штаби та управління, армія була покликана стати підґрунтям для майбутнього свого розгорнення на теренах України.

У цьому зв'язку наявність у лавах Армії УНР достатньої кількості добре освіченого та національно свідомого старшинства мала першорядне значення. Практичного здійснення цього вимагали невідкладні потреби військового будівництва армії, бо через майже безперервні бої на протязі останніх двох років, українське старшинство не мало слушної нагоди для підвищення свого фахового рівня. Армія відчувала велику нестачу досвідчених штабних працівників. Калішський табір, який мав відповідну інфраструктуру, необхідні для цього приміщення та досвідчених старшин вищих рангів – став базою для розгортання фахового навчання військ.

Відтак у таборі навесні 1921 р. розпочали свою діяльність Скорочені (пізніше – Академічні) курси підготовки штабних старшин, які проіснували до моменту повної ліквідації таборів інтернованих влітку 1924 р., Вони гідно виконали своє вкрай непросте і важливе завдання підготовки фахових старшин Генерального штабу Армії УНР. Освіта, здобута слухачами на Курсах, дала можливість деяким старшинам продовжити своє навчання у спеціалізованих військових закладах Польщі. Більшість випускників, посівши відповідальні посади в штабах частин та з'єднань інтернованої Армії УНР, доклали потім всіх зусиль для згуртування українського вояцтва та збереження його таборових та ветеранських осередків.

Ще одним вищим військовим навчальним закладом в Армії УНР була Спільна (державна) юнацька школа, яка займалась підготовкою молодих старшин з усіх родів зброї. Вона була змушена двічі змінити місце перебування, переїжджаючи з табору в табір (Ланцут – Вадовиці – Каліш), але ані на день не припиняла своєї надзвичайно потрібної для українського війська роботи з освіти та виховання юнацтва. Попри всі труднощі таборового існування, відсутність ресурсів, коштів та приміщень, потрібних для організації нормального функціонування Школи, підготовка юнаків тривала – так само, як продовжувалось їх національне освідомлення.

Школа успішно здійснила три випуски своїх курсантів, і в такий спосіб зробила поважний внесок у справу піднесення освітнього рівня та зміцнення морального духу інтернованого вояцтва Армії УНР. Вона дала свідчення того, що навіть в найскладніших умовах українське вояцтво було здатне послідовно виборювати святі ідеали національної державності не лише зброєю, але й освітою та самоосвітою. Завдяки діяльності Школи досвід її викладачів реалізувався у спеціальних знаннях її випускників як однієї з складових старшинського корпусу Армії УНР.

Не менше значення для згуртування та піднесення боєздатності інтернованих у Калішу відділів Армії УНР мала загальна освіта інтернованих, і зокрема ліквідація неписьменності та малописьменності серед козацтва. Завдяки наполегливій роботі старшин, що були призначені вчителями початкових шкіл, до кінця 1921 р. стало можливим повністю ліквідувати неграмотність у середовищі вояцтва. Всі неписьменні отримали перші елементарні знання рахунку, що також давало можливість всім бажаючим продовжувати свою освіту, а з часом і придбати одну чи кілька цивільних спеціальностей, що значно полегшило їм життя після ліквідації таборів.

З числа таборян формувались робітничі загони (артілі), які, як правило, зберігали військову організацію. Командування Армії УНР вживало заходів щодо налагодження зв'язку між цими загонами і штабами частин, які залишилися в таборі. Тимчасове працевлаштування протягом весни-літа 1922 року таборян дало змогу інтернованим значно поліпшити своє матеріальне становище: вояки придбали належний одяг і взуття, почали краще харчуватися, навіть зробили невеликі заощадження. Проте з наближенням осені необхідність в робітниках поступово зменшувалася, і інтерновані знову опинилися у скрутному становищі, бо таборова адміністрація обмежила кількість харчових пайків та речового забезпечення інтернованої Армії УНР. Водночас для інтернованих у таборі створювались певні можливості для заробляння коштів –

заходами польської влади були засновані майстерні: шевська, римарська і кравецька з усім необхідним устаткуванням.

Справжнім випробуванням для козаків і старшин Калішського табору стала підготовка і проведення більшовиками двох амністій – у квітні та жовтні 1922 року. Спеціальні представники Москви, що прибули до Калішу, запропонували їм визнати радянську владу та повернутися в Україну. Хоча амністії були не в змозі рішуче вплинути на моральний стан Української Армії, все ж вони призводили до певного зростання, особливо навесні 1922 р., відсотку вояків-дезертирів Армії УНР: за березень-квітень тільки зі складу 2-ї і 3-ї дивізій кількість дезертирів становила 216 чол. Загальна чисельність розташованих у Каліші частин Армії УНР, яка на 15 травня 1922 р. складала 4185 чол., скоротилася до 1 серпня ц.р. на 433 чол. і становила 3752 особи (з них 1466 старшин, 1917 козаків та 369 жінок і дітей). Але попри виїзд частини таборян, Волинська і Залізна дивізії Армії УНР продовжували зберігати штаби, кадри та внутрішній устрій, притаманний регулярним військовим частинам.

Але попри всі старання командування групи інтернованих та організаторів культурно-освітньої роботи в дивізіях, окремі прояви таборового побуту частини вояцтва дозволяють стверджувати, що й до цього часу армія не позбулась «баласту», до появи якого призводили складні умови таборового повсякдення інтернованих вояків Армії УНР. На підтвердження цього, зокрема, свідчить наказ ч.44 від 18 березня 1923 р. генерал-інспектора Армії УНР, в якому йшлося про поширення у таборах таких негативних явищ як «азартна гра в карти, за якою проїгруються не тільки великі гроші, але й власні, дорогі та скарбові речі». Також у цьому наказі згадувалось про існування в таборах груп «скупщиків і доставців», з яких «перші провадять скупку у інтернованих паків, річей та опалу за пів ціни, а другі доставляють в кантини предмети першої необхідності вище риночних цін».

Без сумніву, ці факти були відомі й польській владі, яка весь час намагалась мінімізувати свої видатки з утримання інтернованого українського вояцтва. Більше того, у зв'язку зі стабілізацією політичної ситуації в Центральній Європі, Варшава все більше переймалась питанням економічної доцільності існування таборів. Наслідком цього міністерство внутрішніх справ Польщі, якому підпорядковувалися табори, ще наприкінці 1922 р. ухвалило рішення про остаточне розв'язання двох таборів (Калішу та Щипіорно). Разом з тим слід відзначити, що процес ліквідації таборів інтернованих Військ УНР був значно розтягнений в часі – аби дати можливість інтернованому вояцтву максимально підготуватись до переходу на цивільний стан. Водночас польська влада брала була готова врахувати потреби тих українських вояків, які не мали можливості самостійно заробляти собі на життя.

Побут інтернованих у зимову пору традиційно був складним через брак вугілля для опалення бараків та скудність харчових пайків, а також і через безрадність вже кількالكітнього проживання в таборових умовах. В цій ситуації надзвичайно важливим завданням було дати таборянам хоч крихту розваги, шляхом привнесення в їх життя оптимізму та наснаги; а крім того – конче необхідним було плекання національних почувань вояків та їх відданості ідеї визволення України. Одним з найефективніших засобів для її зміцнення була таборова преса, тим більше, що інтерновані із зрозумілих причин уважно

слідкували за розвитком міжнародної ситуації в Європі. У складі дивізійних культурно-освітніх відділів обов'язково діяли видавничі секції, завданням яких було забезпечення видання часописів, неперіодичних листків та іншої поліграфічної продукції.

Їх заходами у 1921 р. видавалась ціла низка літературних, військових, дивізійних газет і журналів, більшість з яких виходила нерегулярно. У цьому числі слід згадати літературні часописи «За Україну», «Запорожець», «Літературно-Військовий вісник», «Наша Зоря», Козацька Думка; дивізійні газети «Заліжний Стрілець» і «Нове Життя», загальнотаборове видання «Український Сурмач», теоретичний журнал «Табір»; сатирично-гумористичні видання «Сич», «Колючки», «Око». Більша частина з них виготовлялась на шапірографі, та могла містити рукописні вставки та малюнки, що відповідно позначалось на їх поліграфічній якості. На жаль, через відсутність будь-яких ресурсів для видання такого роду преси переважна більшість таборових часописів перестала видаватись вже 1921 р.

Залишилось лише кілька видань, які отримували мінімальні кошти від штабів дивізій, а в квітні 1923 р. для підтримки таборової преси при управлінні культурно-освітніх справ Генерального штабу Армії УНР було створено «Видавничий фонд», до якого надходили внески жертводавців та начальників груп інтернованих. Завдяки цим та іншим надходженням таборяни могли дізнаватись про основні події в світі та таборі з власних видань.

Переважна більшість вояків-українців залишалась вірною своїй присязі та Уряду УНР та стійко витримувала усі негаразди таборового життя. Попри наближення терміну ліквідації таборів Каліш продовжував жити власним життям, плекаючи національно-культурні цінності завдяки діяльності мистецьких гуртків та організацій. У таборі продовжували свою роботу освітні установи, що стало можливим завдяки матеріальній допомозі з боку зарубіжних благодійних організацій, українців з галицьких земель, внесків прибуткових підприємств табору та ін. Завдяки згаданій гуманітарній допомозі інтерновані зуміли адаптуватись до нових реалій проживання на чужині, дехто з них – отримав нові фахи та зумів знайти роботу.